

Hannah Arendt – Martin Heidegger »Pisma; od 1925. do 1975. i druga svjedočanstva«; TIM press, Zagreb, 2017.

PISMA KOJA ŽIVOT ZNAČE

Mala, ali agilna i već dokazana zagrebačka, izdavačka kuća TIM press pod »dirigentskom palicom« Hašima Bahtijarija (urednik i vlasnik), svojim biranim izborom reprezentativnih izdanja iz oblasti književnosti društveno-teorijskih i uopće humanističkih znanosti nametnula se kao nezaobilazna hrvatska, ne samo nakladnička, već i svojevrsna kulturna institucija koja nas i dalje nastavlja obogaćivati i oplemenjivati novim vrijednim priložima i sadržajima.

Nedavno, u prijevodu s njemačkog prof. dr. Nadežde Čačinović, nesumnjivo jedne od najznačajnijih filozofkinja i uopće angažiranih intelektualki »ovih naših« post-jugoslavenskih prostora, TIM press je objavio zanimljivu prepisku (zahvaća epistolarnu, ali i drugu građu u razdoblju od 1925. do 1975. koju je uredila Ursula Ludz) između Hannah Arendt i Martina Heideggera naslovljenu »Pisma i druga svjedočanstva« koja dokumentiraju, ne samo osobni odnos dvoje možda vodećih filozofa 20. stoljeća, njihovu intimu, emocionalnu bliskost (koja je prepoznatljiva, ma koliko se u svojim pismima trudili je prikriti), već i njihovu misaonu bliskost i srodnost kojom su se međusobno nadopunjavali i nadahnjivali.

Sabrana djela u sto knjiga

Bilješke uz ovu prepisku (na preko sto strana) imaju poseban značaj, nezaobilazan su prilog za razumijevanje njihova složena odnosa, prije svega karaktera tog odnosa u kojem se isprepliću emocionalna i misaona intima (ali oboje o tomu pišu tako da ne upadnu »u stupicu vlastitih konstrukcija«), ali i za razumijevanje konteksta vremena, povijesti tih događanja, intelektualnih preokupacija, kao i značajnih osobnosti koje se spominju u toj prepisci, a koje su uglavnom pripadale užem krugu prijatelja, poznanika i suradnika. Hannah Arendt, nije bila samo Heideggerova studentica izložena utjecaju njegove misli, već se s njim vremenom i intelektualno izjednačavala, tako da je ubrzo profesorova miljenica narasla do duhovnih razmjera bliskih, ako ne i jednakih svom uzoru i mentoru. Cijelog je života žudila za Heideggerovim priznanjem, a on je bio škrt u tomu, dugo vremena krajnje suzdržan, te joj je tek pred kraj njezina života »udijelio priznanje«, odnosno posvetio joj je neke od svojih radova stavljajući time do znanja da cijeni i uvažava njezin rad. A, oboje su bili fanatici svog poziva i posla, iza njih stoje nepregledne hrpe knjiga, studija, radova i sl.; primjerice, Heideggerova sabrana djela u izdanju W. Klostermanna trebala bi izaći u sto knjiga, a ni sabrana djela Hannah Arendt vjerojatno ne bi bila ništa skromnija.

Arendt je studirala filozofiju, teo-

logiju i klasičku filologiju u Freiburgu, Marburgu i Heidelbergu. Između ostalih, predavali su joj K. Jaspers, E. Husserl, ali svakako najjači utjecaj na njen život i djelo (vanje) imao je Martin Heidegger koji je upravo tih godina objavio svoju kapitalnu, mnogi kažu pre-vratničku knjigu novodobne filozofije »Bitak i vrijeme« (1927.) kojom se tadašnjem akademskom svijetu nametnuo kao nova intelektualna ikona, čije je djelo, začudo, veću recepciju imalo u Francuskoj, negoli u njegovoj domovini, Njemačkoj.

Po svršetku studija, Hannah se strasno predala teorijskom radu, ali kada je u Njemačkoj na vlast došao Hitler, emigrirala je u Francusku gdje se pridružila židovskim organizacijama koje su pomagale u rješavanju izbjegličkih problema njemačkim, austrijskim i češkim Židovima koji su morali pobjeći iz svojih domovina kako bi spasili gole živote. Naravno, uz to je cijelo vrijeme intenzivno pisala i radila, a kada joj je 1939. nacistička Njemačka oduzela državljanstvo i kada je početkom svibnja 1940. guverner Pariza izdao zapovijed o »uhićenju stranaca iz Njemačke«, to joj je bio jasan signal kako pod hitno mora napustiti Francusku i potražiti novo utočište. Nakon niza teških situacija u kojima se našla, s grupom istaknutih njemačkih intelektualaca (uz potporu američkog Komiteta za spas koji je pomagala Eleonora Roosevelt) preko Španjolske se dokopala Lisabona, a potom i SAD-a. Tamo je do 1952. radila u američkim, židovskim organizacijama, a onda je prešla na sveučilište Berkeley, potom Chicago i u New York (New Schol for Social Research) gdje se prometnula u jednu od vodećih teoretičarki filozofije i politike uopće.

Još kao studentica je održavala bliske odnose sa svojim profesorom Heideggerom (koji je 1922. bio već pet godina u braku s Elfride), o čemu je u svojim memoarima pisao i kasnije slavni filozof Hans Jonas (koji nije skrivao svoju opčinjenost prema kolegici sa studija) obojima je bilo jasno kako moraju sputati svoje osjećaje i da njihov odnos mora imati prije svega duhovnu dimenziju, kako

bi se mogli predati radu koji ih je zao-kupljao. Taj »prekid svih veza predstavlja najzvišenije ljudsko iskustvo koje poznajem«, pisao joj je Heidegger, ali obostrana fizička fascinacija nije samo tako preko noći nestala. Negdje oko 1927. Hannah je stupila u vezu s Bennom von Wiese und Kaiserwaldauom (veza je trajala dvije godine), da bi nakon što je upoznala 1929. godine Günthera Sterna ubrzo počela s njim živjeti, a potom se za njega i vjenčala. Međutim, nije prestala misliti, a ni komunicirati s Heideggerom, ali nagovještaje ratnih zbivanja i dolazak nacista na vlast je na duže vrijeme prekinulo komunikaciju. U to se vrijeme njen učitelj i bivši intimitas već uputio zapletenim »šumskim stazama« nacionalsocijalizma, što ga je trajno obilježilo i što mu se cijelog života spočitavalo. Dok s prvim suprugom nikada nije razgovarala o »svojoj ranjivosti« prema Heideggeru, s drugim suprugom

Heinrichom Blücherom (upoznala ga je 1936. u emigraciji, a 1940. se za nje-ga vjenčala), Hannah je mogla opušteno, bez opterećenja o tomu razgovarati jer je u novom mužu pronašla čovjeka od povjerenja i ljubavi. Heidegger kao nesumnjivo jedan od naj-snažnijih filozofa »čistog mišljenja« (ma što to značilo) nije, kako kaže Arendt

plijenio samo svojom filozofijom i »tako odlučujuće doprinio duhovnoj fizionomiji stoljeća, već je neizbrisiv trag prije svega ostavio onim što je (u)činila njegova misao«.

Optužbe za antisemitizam

Ali, kada je 1931. pristupio Hitlerovim nacistima, a potom 1933. postao rektorom sveučilišta u Freiburgu (s kojeg je mjesta odstupio već 1934.), nikada nije pristao podijeliti (su)odgovornost za zla koja su nacisti počinili, neuvjerljivo tvrdeći kako se činom ostavke na mjesto rektora distancirao od Hitlerove politike, iako je članom stranke ostao praktički sve do svršetka rata. Nemojmo zaboraviti da je između ostaloga napisao: »Führer sam i jedino on jest današnjica i budućnost njemačke stvarnosti«. Žučne polemika i kontroverze koje su se tada otvorile oko Heideggera (a otvorene su praktički sve do danas) pratila je naravno i Hannah Arendt, a to je i bio jedan od razloga privremenog zahlađenja odnosa. Pisac genijalnog djela »Bitak i vrijeme«, koje se smatra jednim od najznačajnijih u povijesti filozofije, nakon procesa denacifikacije (1949.) povukao se u osamu, posvetio se pisanju i meditacijama, ali mu je 1951. ipak bilo omogućeno da ponovno predaje na sveučilištu. Kasnije je Arendt to komentirala riječima kako je u javnosti neuspo-

Zanimljiva prepiska (zahvaća epistolarnu, ali i drugu građu u razdoblju od 1925. do 1975. koju je uredila Ursula Ludz) između Hannah Arendt i Martina Heideggera naslovljena »Pisma i druga svjedočanstva« koja dokumentiraju, ne samo osobni odnos dvoje možda vodećih filozofa 20. stoljeća, njihovu intimu, emocionalnu bliskost, već i njihovu misaonu bliskost i srodnost kojom su se međusobno nadopunjavali i nadahnjivali

redivo više pozornosti i energije bilo usmjereno na tu činjenicu, negoli što su se ljudi trebali »suočiti« s neuspo-redivim misaonim dosezima njegova mišljenja. Svjedobno Hannah je napisala svom profesoru »ljubim tvoje obrve i tvoje oči«, a čini se kako ta odanost ni nakon godina razdvojenosti nije nestala, preživjela je sve Scile i Haribde. Uostalom, već u prvom pismu (10. veljače 1925.) kojim joj se obratio, napisano je: »Između nas sve mora biti jednostavno i jasno i čisto. Jedino tako ćemo biti dostojni toga da nam je bilo dano da se sretnemo... nikada Vas neću smjeti posjedovati, ali od sada pripadati ćete mojemu životu i on će se uz Vas uzdizati«. Čini se da je profesor bio u pravu.

Mišljenje i djelo Martina Heideggera nesumnjivo je u velikoj mjeri opterećeno »optužnicom« kolaboracije s nacionalsocijalistima. Mnogi od njegovih ranije oduševljenih pristataša i studenata optuživali su ga (posebice njegovi židovski studenti) za antisemitizam, a te su optužbe s vremenom rasle i svoju kulminaciju doživjele nakon što su bile tiskane Heideggerove »Crne bilježnice«, svojevrsan dnevnik kojeg je vodio gotovo četiri desetljeća (počevši od 1931.). U tim bilježnicama javnost su uzbudili otvoreni nacionalsocijalistički i antisemitski pasazi koji su nedvojbeno demantirali njegovu navodnu, kasniju suzdržanost prema Hitlerovom režimu. Naravno, javili su se i oni (tijekom spomenutih polemika) koji su branili autora i njegovo djelo od »lažljivih optužbi i negativnih reakcija«, ali čak ni pregledno iznošenje geneze Heideggerova mišljenja (primjerice, kao ono novije E. W. von Hermann) nije moglo opovrgnuti težinu tereta koju si je natovarilo na leđa u jednom razdoblju svoga života. Bez ogleđa što se radi o jednom od najvećih i najznačajnijih filozofa minulog stoljeća koji je imao brojne studente židovskog podrijetla s kojima je kroz cijeli život ostao u vezi, (pro)govoriti samo o veličini »čistog mišljenja kao takvog«, a ne i o idejnim konotacijama, gotovo je nemoguće, ma koliko se pojedinci oko toga trudili.

Ova se knjiga epistola može iščitati na više načina, pa i kao drama jednog osebnog odnosa koji je uz duže prekide trajao pedeset godina. Početak je bio u Marburgu, a posljednji susret između Hannah i Martina zbio se u kolovozu 1975. u Freiburgu.

Ona je umrla 4. prosinca 1975., a nepunih godinu dana potom je preminuo i Heidegger (26. svibnja 1976.).

Ova korespondencija (uključujući razglednice, kratke poruke i pjesme, od kojih posebice one Heideggerove imaju iznenađujuću poetsku svježinu) obuhvaća 119 Martinovih i 33 Hanina pisma sakupljena iz njihove tzv. marburške ostavštine (a dijelom i njenih tzv. Washington Papers), a tomu su pridružena i pisma između Heideggerove supruge Elfride i njene »suparnice« uz napomenu da svi dokumenti nisu izvorno sačuvani, pa je pitanje radi li se o nacrtima ili kopijama teksta.

Djelo važnije od života

Kako piše u pogovoru Ursula Ludz »sačuvani su dijelovi iz različitih stadija (njihovog) ljubavnog i prijateljskog odnosa« i predstavljaju tešku zadaću interpretatoru, tako da postaju zanimljivi »tek ako se ne čita njihov smisao nego i ono što se iza toga skriva«. A, kako bi i moglo biti drukčije kada je riječ o Heideggeru, zaključila je Ursula Ludz. Kroz ovu korespondenciju upotpunjuje se mozaik za portret oboje velikana filozofske misli 20. st., ali i pojedini aspekti njihovog »jedinostvenog, osobnog i duhovnog odnosa«, a to je ujedno i svjedočanstvo jedne specifične, nestale kulture ponašanja koja je nacističkim prevratom definitivno bila uništena. U korespondenciji, kako piše Ludz, dominira glas Heideggera i, po njenom mišljenju, moguće je razabrati tri vrhunca njihova odnosa. Prvi počinje u studenom 1924. u kojem su im doživljaji međusobne ljubavi podjednako važni (ipak se čini više profesoru negoli studentici) i traju do početka 30-tih godina minulog stoljeća, nakon čega slijedi 20-godišnja stanka, koja traje do veljače 1950., kada se Martin i Hannah iznova susreću i iznova se budi stara bliskost koja traje do 1954. Nakon toga svatko od njih je bio zaokupljen svojim radom, međusobno se i kritički promatraju, sve do 1965. kada sazrijeva nova bliskost koja dobiva novu dimenziju, jer se u tu prepisku uključuje i Martinova supruga Elfride. To je već vrijeme kada oboje žele »zaokružiti svoje djelo«; Heidegger preostalo vrijeme života želi iskoristiti za »pohranjivanje svoje duhovne ostavštine«, a Hannah je izgubila supruga (H. Blücher je umro u kolovozu 1970.), nakon čega je počela često svraćati iz SAD-a u Freiburg. Uoči svoje smrti 1975. čak se dva puta susrela sa svojim bivšim profesorom, mentorom i ljubavnikom. U međuvremenu i ona je radila na »zaokruživanju svoga djela«; čini se kako im je djelo bilo važnije od života. Iako u ovoj dokumentaciji preteže život, ali kako piše Ludz »postaje jasno u kojoj su im mjeri život i djelo bili isprepleteni«.

Ova pisma imaju, dakako, ne samo biografsku, kulturnu, povijesnu, već i književnu vrijednost i upravo ta »lateralizacija« podsjeća na Mozartovu »Malu noćnu muziku«, poznatu skladbu jednostavnih, a prelijepih tonova, koja uvijek kada se sluša, plijeni i uzbuđuje novootkrivenom ljepotom. Bez ovih pisama možemo (djelomice) i iščitati tko su bili Martin Heidegger i Hannah Arendt. O tomu možda najbolje govori ulomak iz »Dnevnička mišljenja« Arendt koja je Martina usporedila s liscem koji si je umislio da je najlukaviji na svijetu, a zapravo sam neprestano (u)pada u stupicu koju je namijenio drugima. To nas ne treba čuditi, zaključila je Hannah, jer »nitko ne poznaje bit stupice bolje od onoga koji čitav život provodi u stupici«. A, čini se, kako su oboje, svatko na svoj način tražili izlaz iz te zajedničke stupice.

Jaroslav PEČNIK

Hannah Arendt

Martin Heidegger